

## 1. *Mi az a tanya?*

A Magyar Néprajzi Lexikon meghatározása szerint azokat a „magányos mezőgazdasági telepeket” nevezzük tanyának, melyek az alföldi városok és falvak határában szétszórtnak állnak, állandó paraszti használatban vannak, és rendszerint egy lakóépületet és néhány hozzá tartozó gazdasági épületet foglalnak magukba. Tehát a tanya a városon-falun kívül eső, határban épített lakóházak és gazdasági épületek összessége. A tanya elnevezésnek továbbá van egy szűkebb és tágabb értelmezése is. Szűkebb értelemben a lakó- és gazdasági épületek együttesét nevezzük tanyának, míg tágabb értelemben a hozzájuk tartozó földterületet is.

Egyes területeken a tanyaépületek közvetlenül a köves- vagy dűlőút mentén épültek, házsort alkotva. Békés megyében leggyakrabban a földparcella közepén, a dűlőúttól távolabb helyezkedtek el az épületek. Az útról kocsibejárat vezetett a tanyába, az egyes tanyákat pedig gyalogösvény kötötte össze. Az épületek négy oldalról vették körül az udvart, az ajtók mind az udvar felé nyíltak, a vakfalak mind kifelé fordítva, várszerű építményt képeztek. A tanyaépület mindig a föld lemagasabb pontjára épült, így nagyobb esőzéskor a víz átfolyt az udvaron és nem állt meg a ház tövében. Az építmények körül kertek feküdtek, (gyümölcsös-, szőlős-, zöldséges- és szérűskert) azokon kívül, minden irányban a megművelt szántóföldek és legelők terjedtek. A tanya kertjét vesszőfonásos, néha kukoricaszárral és sárral fedett vertfalú kerítés, ritkábban drótháló vette körül. Nem volt ritka az élőövénnyel készített határfal sem.

A gazdák korábban csupán akkora földterületet vettek igénybe, amekkora alkalmas volt az állatok tartására, a takarmány és az élelmiszer megtermelésére, vagyis amekkora a család létfenntartásához szükséges volt. A tanya mindent egybevetve, egy olyan élettér volt, ahol az emberek egyszerű körülmények között, az évszakok és a természeti környezet ritmusához igazodva éltek mindennapjaikat és végezték az állattartáshoz, mezőgazdasági termeléshez kapcsolódó teendőiket.

## 2. *Az alföldi tanyavilág*

Az Alföld egyik legszembevetőbb jellegzetessége a tanyavilág. Igen találó ez az elnevezés, egyrészt mert a tanyák a maguk nagy tömegével valóban egy egész világot jelentenek, másrészt sajátosságukkal egy külön világot alkotnak. A városokhoz és falvakhoz képest az elhelyezkedésük, szétszórtságuk, építési módjuk is különleges és a lakóik sem mindennapiak, hiszen a városiaktól merőben eltér az életmódjuk, a gondolkodásuk és a jellemük. A tanyarendszer egy olyan jellegzetes településforma, amely legfőképpen az Alföldön terjedt el. Eredetileg hazánk minden tája sok-sok egymáshoz közelebb fekvő falucskával volt teleszórva. Az Alföld nagy részén, a török dúlás nyomán a lakosság nagy százaléka elpusztult vagy elmenekült s ennek következtében a kis falvak ezerszámra tűntek el. A megmaradt néhány nagyobb helység és az új telepítésű községek-városok a kiüresedett falvak határát is magukba olvasztották, amitől a területük megnövekedett. A földeket azonban a városokból nem lehetett művelni, így arra kényszerültek az emberek, hogy „rátelepedjenek” szántóföldjeikre, s létrehozzák a tanyarendszereket.

### 3. A tanya őse

Napjainkban is számos tanya létezik még, melyek kedves, tágas, mellékhelyiségekkel megépített épületek. Korábban azonban nem így néztek ki, az évszázadok folyamán hatalmas fejlődésen mentek keresztül, míg végül elnyerték mostani alakjukat.

A mai tanyaépület ősei – a kígyósi határban is – a pásztor- és halászkunyhók voltak, melyeket a kiterjedt legelőkön, illetve vizek mentén építettek. Ezek a kunyhók észrevétlenül alakultak át „szállásokká”. (Ez volt a tanya régebbi megnevezése.) E szállások azonban még nem a gazdasági termelőmunka helyét, központját jelölték, csupán a nyári időszakban a végtelen legelőkön terelgetett jószágok szállását, téli időszakban telelőhelyét jelentették. Tulajdonképpen igazából csupán karámok voltak, ahol már jó esetben a pásztornak is jutott épített lakóhely. Feltételezhetően e szállásokkal egyidőben, vagy akár már előttük is – a mai fogalmaink szerint meghatározott – tanyák is épületek a határ szántóföldi részén. Ezek eredetileg csak a nyári munkák idején szolgáltak időleges lakóhelyül a parasztnépnek, később azonban fokozatosan alakultak át állandó lakhellyé. Az első tanyák végtelenül egyszerű építmények voltak. Kezdetben egyetlen helyiségből álltak, ami a konyha-szoba-kamra funkcióját egyszerre töltötte be. Ehhez kapcsolódott egy kívülről nyíló bejárattal rendelkező nagykamra, amely a gabona tárolására szolgált. Ez volt a főépület, mellyel legtöbbször összeépítették, vagy rá merőlegesen felhúzták az istállót a külön ólakkal. A lakóépület vert- vagy vályogfalú, konyhája szabadkéményes füstökonyha, teteje nádból készült. Ebből alakultak ki később a kettő, majd háromosztatú lakóházas és különálló gazdasági épületekkel ellátott tanyák.

#### 4. *Kik éltek a tanyán?*

A tanyavilág kialakulásának idején a pásztorkunyhók lakói a pásztoremberek voltak, akik amerre éppen jártak, ott állították fel egyszerű, nádból készült hajlékaikat, amelyekben rossz idő esetén meghúzhatták magukat. Az állandó helyen álló, masszívabb építésű „szállások”, ugyancsak a nyáját gondozó pásztorok lakhelyéül szolgáltak. A kezdetleges pusztai épületekben csak annyi időt töltött kint városi parasztlakosság, amennyit az állattartás, illetve a mezőgazdasági munkák végzése feltétlenül megkívánt.

Másként alakult a szántóföldeken épített tanyák belakottsága, amikor már az istállók mellé lakóházak is épületek. Az első időkben a gazda és munkaképes fiai csak nyáron, a mezőgazdasági munkák idején tartózkodtak kint a tanyán, télen bejöttek a faluba vagy városba, ahol a házaik voltak. Sokan cselédet vagy bérest fogadtak tanyájukba, aki állandóan kint lakott az állatokkal. Később, amikor a legelőket felosztották, majd feltörték, és már a tanyán istállóban nevelték a jószágot, a gazdaembernek is egész évben kint kellett maradnia. A kint lakók ekkor azonban még kizárólag férfiak voltak. Az asszonyok csak a szezonmunkák idején (kapáláskor, kukoricatöréskor, stb.) jött ki időlegesen a tanyára. A tanyai gazdálkodás az idő előre haladtával azonban egyre munkaigényesebb lett, a mindinkább terebélyesedő baromfinevelés gazdasszony után kiállított. Így egyre gyakoribbá vált a nők és a gyermekek kiköltözése is. A tanyán élők közös elnevezése ekkor a „tanyasi vagy tanyai ember” kifejezés volt. Ez a pusztai lét azonban csupán az életük egy bizonyos szakaszára vonatkozott. Az öregedő gazdák és feleségeik, amikor abbahagyták a tényleges gazdálkodást, átadták utódaiknak a birtokot, és beköltöztek városi házaikba. Majd az 1900-as évek beköszöntével egyre több tanyasi család adta el városi házáat. A végleg kiköltözöttek tudatában azonban továbbra is ott élt a városhoz tartozás érzése, amikor a városba indultak, sokáig azt mondták: „hazamegyünk”.

## 5. Munka és munkamegosztás

Sokrétű és gazdag volt az a munka, ami a tanyákon folyt, jutott belőle bőven az esztendő minden napjára. A tanyasiak sokat dolgoztak, télen-nyáron, kora reggeltől késő estig mindig volt mit csinálni, ahogy ők mondták „látástól vakulásig”. Mivel a tanyák általában több kilométer távolságra álltak a lakott területektől, így az önellátás kikerülhetetlen volt. Maguknak termeltek meg mindent, ami a mindennapi élethez szükséges volt. Sokáig az állattenyésztés volt a fő foglalkozás, hiszen a terület kezdetben – a mezőgazdasági termelés megindulása és a földek feltörése előtt – végtelen legelő volt, amelyen kora tavasztól késő őszig gulya, ménes és juhnyájak legeltek. Az állattenyésztés azért volt sokáig a megélhetés fő forrása, mert a gabona szinte eladhatatlan volt. A szántóföldi művelés virágzása a 19. század második felében indult meg, amikor a vasút megépítése lehetővé tette a mezőgazdasági termények távolabbi piacokra szállítását.

A tanyán alapvetően munkamegosztás volt, a szezonális munkák pedig az évszakok váltakozásához igazodtak. Télidőben az állatok gondozása, a termények feldolgozása és a földek előkészítése, tavasszal a szántás és vetés, nyáron pedig a betakarítás és az aratás voltak az időszakos feladatok.

### *Ki mivel foglalkozott a tanyán?*

Voltak kifejezetten női- és férfimunkák, de akadtak olyan „vegyes munkák” is, melyeket mindkét nem végezhetett. A nehezebb mezőgazdasági munkákkal, az istállók és az istállókban található állatok rendben tartásával leginkább a férfiak foglalkoztak, míg az asszonyok a gyermekeket nevelték, a háztartást vitték, terményfeldolgozásban és a baromfi nevelésében jeleskedtek. Az udvaron általános munkák folytak: szénaboglyarakás, favágás, rőzsehordás, babfejtés, stb. A kisgyermeket is már igen hamar befogták dolgozni, kisebb feladatokat, állatok őrését bízták rájuk. Folyamatosan tanultak bele a tanyán végzett munkákba.

## 6. Szórakozási lehetőségek a tanyán

Milyen szórakozása volt a világtól elzárt tanyák népének? Míg a tanyákon csak férfiak éltek, addig vasárnaponként vagy téli hétköznapiokon hol egyik, hol másik tanyában összejöttek, pipáztak és beszélgetéssel töltötték az időt, miközben szerszámot javítottak, faragtak, fontak vagy csuhéból szőlőkötöző anyagot készítettek. Változatosabb lett a szórakozást jelentő időtöltés az asszonyok, családok kiköltözését követően. A fiatalok téli estéken fonókákban, fosztókákban ismerkedtek és mulatták az időt. Ezekbe a mulatságokba érkeztek kívülről jött tréfacsinálók is, akik számárnak, kecskének, lónak öltöztek, és jókedvet fakasztottak. Őket valamilyen maskarának öltözött személy vezette láncon, kötelen. Az ő szereplésük valóságos színészi teljesítmény volt, mely vidámságot hozott a szürke hétköznapiakba. A név- és születésnapok megünneplése régebben nem volt szokásban, ellenben állandó, kedvelt összejövetelek voltak a disznótorok. Ekkor összejött az egész rokonság, ezért néhol 5-6 disznót is vágtak egyszerre. Általában estig elkészültek a hízók feldolgozásával, így a vacsoránál átadhatták magukat a gondtalan vigasságnak. Szórakozási alkalmat nyújtottak továbbá az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó események, így a lakodalom és a keresztelő is. A tanyasi szerette a mulatságokat, öregje fiatalja egyaránt. Ha egy-egy új tanya épült, azt is „cuhárénak” nevezett táncmulatsággal avatták fel. Már csak azért is, hogy a szoba földjét jól megtapossák. A vásárra menés – ahová mindig szépen felöltöztek – is jeles alkalomnak, remek kikapcsolódási lehetőségnek bizonyult.

A tanyavilágban az 1900-as évek elején valóságos olvasóköri körök alakultak. Egy-egy olvasni szerető, több könyvvel bíró paraszt tanyáján vasárnap délutánonként összegyűltek a szomszédok, és hallgatták a házigazda felolvasását, aki vallásos, földrajzi, történeti, természetrajzi, sőt csillagászati művekkel szórakoztatta és okította a tudásra szomjas hallgatóit. Később, a tanyasi iskoláknak köszönhetően a tanyavilágban egy olyan nemzedék nőtt fel, akik maguk is sokat olvastak, s nemcsak vásárolták a könyveket, hanem amikor azok elfogytak, a nekik tetszőket saját költségükön ki is nyomtatták.

## 7. Állatok a tanyán

A tanyasi élethez hozzátartozott a jószág is. A tanyán élő állatokat háziállatnak nevezzük, melyek az emberrel tartósan együtt élnek, fogságban is fejlődnek és szaporodnak, az emberi társadalom számára munkát adnak, élelmet és más nyersanyagokat szolgáltatnak. Ilyen állatok a ló, marha, bivaly, kecske, birka, baromfi, galamb és a méh. A tanyán minden állatnak megvolt az állandó szálláshelye.

Az istállók elhelyezési módjai igen különbözőek voltak. Néha egy tető alatt álltak a házzal a kamra után építve, máskor a ház végében „félnyeregtesen” voltak a házhoz ragasztva. Nem ritkán teljesen külön építették az istállót. A tehénistálló általában nem különálló épület volt, hanem az istállóépületnek a lóistállóval szomszédos egysége csupán. Berendezése, elosztása a lóistállóéval azonos, ám itt mindkét állás tele volt állatokkal. A tehénistállóban faltól falig jászol futott, viszont felette nem volt szénatartó rács. A helyiség egyik sarkában rudakból készült kis akol állt a borjúk számára.

A disznókat ólban tartották, ami az istállótól elkülönült. (A disznó- és tyúktól majdnem mindig egybeépült.) Az ól elhelyezése változatos, de a tanyai udvaroknál legtöbbször a tornáccal szemben, párhuzamosan álltak a lakóépülettel, az udvart harmadik oldalról is lezárva. A disznóól előtt minden esetben disznóakol is volt. Ez régen mindig deszkából készült. A disznó nagyon falrongáló jószág, télen, amikor hiányzik a természetes zöld táplálék, a különféle vitaminhiányok miatt a falat eszi, ha az nem téglából, vagy ha nincs bedeszkázva. Az akolt is hasznos volt téglával kirakni, mert máskülönben a disznó hamar összevágta. Ló, tehén, disznó, birka, baromfi közös helyiségben tartása csak rövid időszakokra fordult elő, hiszen a disznó nagyon sok piszokkal és bűdösséggel járó állat volt, így az abban az istállóban fejt tej fogyasztása még a saját gazdájának sem lehetett gusztusos.

A baromfi helye az ólpadláson, a szabadban a fán, vagy pedig külön baromfiólban volt. A korai csirkéket rendszerint a házban az ágy alatt keltették, mert a hideg téli és kora tavaszi napokon az istállóban, ólban kihűltek volna a tojások. Kikelés után, míg felerősödtek a kiscsirkék, bent nevelték őket. Galamb is majdnem minden tanyában volt. A galambok vagy galambdúcban laktak, vagy a padlás végében lerekesztett galambpadláson, esetleg az istálló végére aggattak fel nekik kiszolgált rossz kasokat, lyukas edényeket, hogy azokba fészkeljenek.

## 8. Állatok ellátása

A tehenek csaknem kizárólagos takarmánya tavasszal, nyáron és ősszel a zöldmező volt, télen pedig a tengeriszár. A legeltetésük így egyszerű volt, hiszen kipányválták őket a tanya körül a tarlón vagy utak, csatornák mellett.

Az aprójószágot, a baromfit a természet csaknem egész éven át ellátta táplálékkal, addig szorultak csupán zsákból etetésre, míg vastag hó borította a tájat. De még a téli időszakban is a természetes takarmányuk nagy részét megtalálták a trágyadombon a nagyjószágok után. A liba, pulyka szintén felnőtt a széles határban, a kopár sziken is, tücskön, bogáron, fűvön, csak éppen eladás előtt két-három hétig kellett hizlalni, néhány kiló tengerivel.

Korábban a disznótartást is aránylag könnyen meg lehetett oldani, habár nem volt annyira olcsó, mint a baromfi nevelése. A malac ugyanis jobb kosztot kívánt, és a gondozása is körülményesebb volt. (A határba sem lehetett kitenni őrizetlenül, mert nagy kárt csinált.) A 20. század elején a disznók takarmánya a murva volt, vagyis a szénatörmelék, amit a jászol fenekéről a lovak elől szedtek ki. Majd a murvát felváltotta a szecska, de a csépléskor a gép rostélyából kihullott apró fűtörmeléket is a disznóval etették meg.

A galamb élelmezése került a legkevesebbe a gazdának, mert az kirepült fűmagokat szedegetni, télen pedig a cséplőgép által kirostált fűmaggal etették. Mikor a gazdaasszony a baromfiknak szórta a magot, a galambokat mindig elhessegette, s azt mondta nekik: „Menjetek szedegetni!”

Birkát a kisparasztok csak kevesen és keveset tartottak, mert „leberetváltá” a legelőt a többi jószág elől. Amelyik legelőn sok birka járt, ott más jószág nem élt meg. Akinek volt, csak azért tartott néhány darabot, hogy tejével a tehéntejet feljavítsa és így annak termékét a piacon, mint juhsajtot és juhtúrót adhatta el, mivel az sokkal drágább volt. Három-négy darab birka egy tehen jövedelmét megduplázta. Fő takarmányuk ősztől nyárelőig a kukoricaszár és az árpa- vagy zabszalma volt, hiszen a juh emésztőszervei főleg a szálatakarmány feldolgozására alkalmasak.

## 9. Állatok népi gyógyítása

A tanyasi ember – különösen a régmúltban – meglehetősen magára hagyatottan élt. Ha valamelyik állata vagy akár saját maga megbetegedett, nem szaladt azonnal orvoshoz, hanem hosszú idők alatt leszűrt tapasztalatok, természetes gyógymódok segítségével kereste a maga és a jószága gyógyulását. A legtöbb parasztember tehát tudott valamicskét az állatgyógyászatról, vagy legalábbis ismerte az egyes betegségek nevét. De voltak olyanok is, akik az átlagosnál jóval nagyobb tudással rendelkeztek. (A pásztorok általában ügyes kezű sebészek is voltak, akik végre tudtak hajtani hasmetszéseket és koponyalékelést a birkán.) A parasztemberek sokat tanultak a hivatásos állatorvostól, úgyhogy sokesetben az egyes műveleteket (pl. ellésnél) már maguk fejezték be.

*Nézzünk meg néhány állatoknál használt népi gyógymódot!*

Sebek gyógyításánál legjobb volt a farkasalma, amit megfőztek, és a belőle kinyert főzettel mosták ki a sebet. Embernél is ezt használták, meg a jószágnál is. Ilyen növényt a parasztek mindig tartottak szárított állapotban a padláson. A népi állatgyógyászatban nagy jelentősége volt továbbá a tavaszi és az erdélyi héricsnek, melynek gyökereit „táragy” vagy „tályoggyökér” néven árusították és „a beteg ló sügyébe, a disznó fülébe húztak”. A hortobágyi idős pásztorok napjainkban is gyógyítanak tályoggyökérrel.

Tehénnél leggyakoribb megbetegedés a felfúvódás volt. Régebben ezt azzal gyógyították, hogy a tehenet megfuttatták, esetleg kocsikenőcsöt vagy dohányt tömtek a szájába. Ha mégsem használt, akkor késsel megnyitották az oldalát, ilyenkor azonban gyakran megtörtént, hogy le kellett vágni az állatot. Ha a tehén tőgye gyulladt be, akkor sárga agyagot ecettel megöntözték, az habzásba jött, s ezzel kenték be a beteg tőgyet, amittől a gyulladás elmúlt.

Sértések gyógyítására leggyakrabban a keserűsöt alkalmazták, illetve a már említett, farkasalma gyógyító gyökerét.

## 10. Egyéb épületek, helyek a tanyán

### A góré

A nagyarányú kukoricatermelés következtében minden háznál megtalálható volt a góré. Ez egy akácfa lábakon nyugvó, ritkábban léccel, leginkább azonban csak magas napraforgószárral bevont, keskeny, de több méter hosszú építmény volt, melyet sok esetben egybeépítettek az óllal. Ilyenkor a góré magas lábakon állt, és alatta volt kialakítva az ól.

### A kút

A tanyán a kút az élet egyik fő forrása. A kutat időnként ki kellett takarítani. Olykor a vizet kimerték belőle és az alján felgyülemlett habarcsot, behullott szemetet az e célra készült kúttakarító felszereléssel kiszedegették. Amelyik tanyán nem teleltek kint, ott tavasszal, mikor kiköltöztek először is a kutat takarították ki, hogy friss víz jöjjön bele. Csak az állandóan húzott kútnak volt jó a vize, a ritkán húzottnak a vize bebüdösödött. Rangjukat, fontosságukat sokáig megőrizték a tanyasi és a gulyakutak. Élettani szerepük mellett megvolt a kulturális színezetük is. A gémeskút volt a puszták távközlési eszköze. A kúttor felengedésével jelzett titkos szerelmének a csalfa asszony és a szerelmesétől tiltott leány, de így jelezte a kész ebédet a háziasszony a messze dolgozó hozzátartozóknak.

### A nagygödör

Minden tanyaudvaron vagy tanya mellett volt egy nagygödör, amiből a tanya épült, vagyis amelyből a vályogot vetették. Az volt a tulajdonsága, hogy kiterjedésében folyton nőtt, mélységben pedig folyton sekélyült. A széle állandóan omladozott, a fenéke pedig töltődött a vízbe hordott iszaptól, ugyanis az épületek környékéről a hólevet, esőlevet a gödörbe eresztették. Ennek, a látszólag udvarcsúfító fertőnek is megvolt a gazdasági haszna, ugyanis ez volt a kacsá- és libaúsztató.

## Nyári jászol

A nyári jászol nem más, mint egy lábakon álló, mozgatható, állatok etetésére szolgáló berendezés. A deszkából készített hosszúkás vályúformát nyaranta állították ki tanyaudvarokra. Ezek mellé kötötték ki munka után, éjjelre az igásállatokat, az ökröket, lovakat, valamint a napközben a legelőn tartózkodó fejősteheneket.

## Árnyékszék

Az árnyékszékek kötelező építését kb. az 1890-es években rendelték el. A két világháború között már a tanyákon is majdnem mindenütt volt árnyékszék, pedig ezt nem is írta elő felső rendelet. Ezek egyszerű építmények, napraforgóból, cirokszárból, hulladékdeszkából körül kerített kis mellékhelyiségek voltak. Sokáig azonban csak az illendőség kedvéért használták a tanyasiak, vagy ha nagyon rossz idő volt.